

Adam Bobryk

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

ORCID 0000-0001-5876-4685

Izabela Kochan

Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie

ORCID 0000-0002-0462-684X

Wychowawczy aspekt funkcjonowania pomników. Przykład Wilna

**Educational aspect of the functioning of monuments.
The example of Vilnius**

Abstract: Vilnius is traditionally a multicultural city. History, especially in the 20th century, brought many radical changes to this place in terms of nationality and systemic transformation. This was reflected in monumental politics. The article analyzes exemplary Vilnius monuments, which were intended by the initiators of their construction to be an instrument of fundamental social change, but did not turn out to be an effective mechanism of influence, and those which gained importance due to the meaning assigned to them by the recipients. The main perspective of the analyzes was the educational impact.

Keywords: education, monuments, historical politics, Vilnius.

Wprowadzenie

Wilno jest stolicą Republiki Litewskiej i największym miastem tego kraju. Zamieszkuje je 595 517 osób (według danych na 2021 r.) (Vilniaus, 2021). Stanowi to 21,3% ogółu mieszkańców państwa (Gyventojai, 2021). W republice 84,6% ludności to Litwini, 6,5% Polacy, 5% Rosjanie, 1% Białorusini, 2,9% pozostali (Pilietybė, 2022). W stolicy kraju Litwini stanowią 67,1%, Polacy 15,4%, Rosjanie 9,7%, Białorusini 2,7%, pozostali 5,1% (Palyginimas, 2022). Wilno tradycyjnie było miastem wielokulturowym (Szostakowski,

2020). Jednocześnie był to zawsze znaczący ośrodek życia społeczno-politycznego, kulturowego i oświatowego. Jego funkcjonowanie trwale miało ponadlokalny charakter (Kosman, 1993). Zmienna państwowa przynależność Wilna w XX wieku związana była z zasadniczymi konsekwencjami, przekształcającymi niejednokrotnie radykalnie życie społeczności lokalnej, czy nawet jej skład. Miało to wyraz w zmianach języka urzędowego, statusu społecznego poszczególnych grup, systemu polityczno-gospodarczego, dominujących wartości kultury, edukacji i wychowania.

Litewski publicysta, Tomas Venclova, w następujący sposób opisywał specyfikę tego wielokulturowego miejsca „Stolica Litwy zawsze była miastem przygranicznym, tyle że ta granica przez wieki kapryśnie się przemieszczała: Wilno okazywało się czasem prawie że u ziem Zakonu Krzyżackiego, czasem w trzydziestu kilometrach od niepodległej Litwy (tzw. Kowieńskiej), na koniec w stu pięćdziesięciu kilometrach od Polski, za to tylko w trzydziestu kilometrach od Białorusi Łukaszenki, to jest od rubieży Unii Europejskiej. Granica zwykle odcinała naród, który odczuwał nostalgię za miastem uważanym za <<swoje>> – przed ostatnią wojną byli to Litwini, teraz Polacy i Białorusini, a także Żydzi mieszkający w Izraelu” (Venclova, 2011, s. 126). Konsekwencją tego była nieustanna konkurencja o dominację polityczną, kulturową czy językową. Elementem tych działań było zaznaczanie swej obecności w przestrzeni miejskiej. Dotyczyło to różnych sfer. Jednym z elementów rywalizacji w wielokulturowym środowisku było wznoszenie pomników. Miało to na celu nie tylko upamiętnienie osób czy wydarzeń, ale także wskazanie znaczenia społeczności, której symbolizacją była obecność monumentów, a przez to odgrywało to także funkcję wychowawczą dla obecnych i przyszłych pokoleń. Jak bowiem słusznie wskazuje Dariusz Wadowski, jeśli dana społeczność oddaje szczególną cześć jakiejś postaci to traktuje ją jako wzorzec do naśladowania i inspirację dla potomków (Wadowski, 2019, s. 118-132).

Istotnym celem wychowania jest kształtowanie postaw społecznie uznanych za pożądane. Treść oddziaływań uwarunkowana jest różnorodnymi czynnikami w zależności od ukierunkowania na określoną sferę rzeczywistości. Dotyczyć to może np. wychowania obywatelskiego, patriotycznego czy narodowego. Odnosi się to więc do formowania sprofilowanego wymiaru osobowości. Istotne trudności mogą pojawić się jednakże w przypadku występowania sporów ideowych oraz różnych napięć społecznych (Olbrycht, 2012, s. 90-91). Tym bardziej więc wówczas następuje intensyfikacja i wielokierunkowość wpływów. Dlatego też jednym z instrumentów oddziaływania, związanych z procesem wychowania, jest podkreślanie znaczenia

poszczególnych osób, wydarzeń lub idei przez ich symbolizację w postaci pomników lub ich usuwanie dla oznaczenia lub wzmocnienia zmiany społecznej, a przez to osiągnięcia również efektów wychowawczych.

Należy się zgodzić z Lechem N. Nijakowskim, iż „Pomnik w nowoczesnym państwie narodowym stał się ważnym narzędziem oficjalnej propagandy i kształtowania homogenicznego środowiska kulturowego. Można, jak sądzę powiedzieć, że <<oficjalne>> pomniki tworzyły – jako sieć powiązanych ze sobą elementów – ważny podsystem społeczny, który zapewniał masową komunikację, gdzie nadawaną treścią była pożądana przez władze interpretacja historii, wzory osobowe itd. (...) Obecność pomników jako stałych elementów krajobrazu sprawia, że wzrastające pokolenie włącza je w swój świat codzienności. I jeżeli nie towarzyszy temu narzucanie przez znaczących Innych negatywnego stosunku do pomnika i jego treści, to młody człowiek internalizuje przynajmniej obecność danej interpretacji historii, jeżeli nie samą interpretację” (Nijakowski, 2001, s. 82-83).

Pomniki zawsze związane są z określoną interpretacją przeszłości, osób czy idei. Ich obecność zasadniczo ma wspierać dominujący system wartości. Mają więc przyczyniać się do integracji społecznej i wpływać na tożsamość. Poprzez to stają się więc elementem oddziaływań wychowawczych. To zarówno przekaz, który zawierają, znaczenie, które przypisuje się im w życiu publicznym, schematy interpretacyjne, uosobienie postaw lub sposobów postępowania, czy postaci godnych naśladowania. Stają się one miejscami znaczącymi wokół których organizowane jest życie społeczne, odbywają się uroczystości, czy stają się punktami odniesienia w przestrzeni miejskiej. Nie tyle istotna jest ich forma architektoniczna, co treść którą wyrażają. Mogą być wyrazem powszechnej akceptacji dla osób lub wydarzeń lub próbą narzucenia określonych wzorów czy też idei. Wilno jest przykładem radykalnych zmian społecznych i transformacji państwowo-ustrojowych, które dokonywały się w okresie XIX-XXI wieków. Znajdowało to swoje odbicie także w sferze pomników. Każda istotna zmiana przynależności państwowej wyrażała się w znoszeniu starych obiektów, lub nadawaniu im nowych interpretacji, wznoszeniu nowych, a pośrednio oddziaływaniu przez to również na procesy wychowawcze. W niniejszym tekście nie analizowano całego zasobu pomników wileńskich. Wskazano tylko te, które były szczególnie charakterystyczne dla danego okresu (w trakcie jego trwania lub nabrały znaczenia już po jego zakończeniu).

W XX wieku Wilno wchodziło w skład Imperium Rosyjskiego, Litwy Środkowej, II Rzeczypospolitej, Republiki Litewskiej, Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej będącej częścią Związku Socjalistycznych Republik

Radzieckich i ponownie Republiki Litewskiej. W czasie I i II wojny światowej było okupowane przez wojska niemieckie. W trakcie działań zbrojnych dochodziło też do przejęcia kontroli nad miastem przez inne siły. Było to przesłanką do usuwania śladów przeszłości w postaci pomników pozostawionych przez poprzednie władze i stawiania nowych dla symbolizacji zmiany społecznej i oddziaływania na procesy wychowawcze.

Pomniki Imperium Rosyjskiego

Niewątpliwie najbardziej budzącym emocje pomnikiem wystawionym w carskiej Rosji na terenie Wilna był postument poświęcony Michaiłowi Murawiewowi (1796-1866). Był on generał-gubernatorem Kraju Północno-Zachodniego w okresie powstania styczniowego. Zasłynął wówczas z ogromnego okrucieństwa skierowanego wobec Polaków. Sposób w jaki sprawował władzę dobrze oddaje nieformalny przydomek, który stosowano wobec niego – „Wieszatiel”. Jego działania były nie tylko bezwzględne w zakresie tłumienia jakichkolwiek przejawów oporów czy patriotyzmu ze strony Polaków, ale przede wszystkim miały prowadzić do marginalizacji tej społeczności i rusyfikacji Ziemi Wileńskiej. Pomnik mu poświęcony odsłonięto 8 listopada 1898 r. Miał on stanowić symbol panowania rosyjskiego wskazując wzór do naśladowania. Jednocześnie próbowano oddziaływać na młodzież ukazując Murawiewa jako żołnierza i urzędnika posiadającego liczne zasługi, co jak wynika z zachowanych źródeł spotykało się ze sprzeciwem. Interesujące, iż zarówno odsłonięcie pomnika jak i związane z nim wydarzenia były bojkotowane również przez znaczącą część lokalnej społeczności rosyjskiej, nieakceptującej brutalnej formy rządów realizowanych przez Murawiewa (Jaśkiewicz, 1996, s. 531-539). Jego pomnik, po kilkunastu latach, został ewakuowany w głąb Rosji, w czasie I wojny światowej, przed wkroczeniem do miasta wojsk niemieckich, które zajęły Wilno 18 września 1915 roku (Wojtasik, 2021). W późniejszych latach władze polskie w miejscu, gdzie wcześniej był umiejscowiony postument wybudowały toalety publiczne, co nie było działaniem przypadkowym (Askidov, 1994, s. 75).

Podobną rolę pomnika, ukierunkowaną na umacnianie rosyjskości, odgrywał monument wystawiony carycy Katarzynie II (1729-1796). Osoby odpowiedzialnej za trzy rozbiory Polski i utratę jej niepodległości. Jak uzasadniano miał on być symbolem pojednania z narodem polskim. Faktycznie był znakiem dominacji Imperium i panowania rosyjskiego. Odsłonięty został w jednym z najbardziej reprezentacyjnych miejsc Wilna na placu obok katedry. Uroczystości z tym związane odbyły się 10 listopada 1904 r. Miały one charakter pompatyczny i wiernopoddańczy. Różnego rodzaju

zachętami i szantażem zmuszono do udziału w nim wielu mieszkańców Wileńszczyzny, w tym 63 polskich arystokratów, którzy powszechnie złośliwie określani byli później „kataryniarzami”. Ich uczestnictwo zostało bardzo krytycznie ocenione przez społeczność polską. W 1915 r. pomnik przed zajęciem przez wojska niemieckie Wilna został wywieziony przez Rosjan w głąb kraju (Głosy, 1904; Jackiewicz, 2013, s. 17-21). Niewątpliwie zarówno Pomnik Murawiowa jak i Katarzyny II nie przyczynił się do spełnienia oczekiwanych celów. Upamiętnienia były odbierane w kategoriach przymuszenia, upokorzenia, czy nawet przemocy, a to nie przyczynia się do zaspokajania dążeń, a niejednokrotnie prowadzi do przeciwnych od zamierzonych skutków. Jedynie wobec społeczności dominującej politycznie, ale stanowiącej środowisko mniejszościowe w strukturze ludności, czyli Rosjan, pomniki te zapewne w pewnym stopniu odgrywały rolę umacniającą wielkoruskie postawy, czyli w tym zakresie można byłoby stwierdzić o wpływie czynników wychowawczych.

Polskie pomniki

W okresie II Rzeczypospolitej, nie budowano w Wilnie pomników, które miałyby odgrywać szczególną rolę w zakresie podkreślania polskości tych ziem czy mających na celu swoiste oddziaływanie wychowawcze. Wznoszone pomniki nie zawierały specjalnego przesłania, a odnosiły się zasadniczo do naturalnych upamiętnień związanych z osobami zasłużonymi dla Wilna bądź też wydarzeniami historycznymi. Nie stanowiły one nośników idei czy przekazu treści mających wykraczać poza tradycyjny aspekt wychowawczy, czyli ukazywanie wzorów do naśladowania. Nie kształtowały one nowej rzeczywistości lub też nie kreowały mitologizacji przeszłości.

W trakcie II wojny światowej, jak i w okresie późniejszym część pomników wystawionych w okresie państwa polskiego została zniszczona (aczkolwiek proces ten dotyczył w zdecydowanie większym zakresie tablic pamiątkowych, które też były bardziej powszechnie wyeksponowane). Wynikało to z przyczyn ideologicznych i narodowych, co miało wspierać proces przekształcania przestrzeni miejskiej, pozbawiając jej elementów świadczących o polskiej przeszłości. Proces usuwania polskich pomników był dokonywany zarówno w wyniku decyzji administracyjnych jak i indywidualnych działań. Pewne incydenty zdarzały się również po odzyskaniu niepodległości przez Litwę. Przykładem może być zniszczenie w 1994 r. pomnika Mieczysława Dordzika, który zginął w 1931 r. ratując podczas powodzi żydowskie dziecko. W wyniku działań mniejszości polskiej po roku pomnik został odbudowany (Bobryk, 2005, s. 443).

Jak wspomniano, w okresie II Rzeczypospolitej nie podejmowano działań mających na celu nasycenie przestrzeni miejskiej pomnikami podkreślającymi polski charakter Wilna i mającymi oddziaływać w sposób szczególny na kształtowanie postaw i proces wychowania. Niemniej w perspektywie długiego trwania zwrócić należy uwagę na monument poświęcony Stanisławowi Moniuszce (1819-1872), który w latach 1840-1858 mieszkał i tworzył w Wilnie (Narkowicz, 2014). Został on odsłonięty 19 września 1922 r. Interesujące, iż posadowiony został na postumencie, który wcześniej, przed ewakuacją przez Rosjan w 1915 r., zwieńczony był popiersiem Aleksandra Puszkina. Przetrwał on do obecnych czasów. Umieszczony jest w centrum, w pobliżu kościoła pw. św. Katarzyny, ale jest to miejsce nieco uboczne. Jak oceniano po odsłonięciu pomnika, był mało reprezentacyjny, skromny i jak zakładano tymczasowy, który miał być zastąpiony bardziej okazałym monumentem (Pomnik, brak daty publikacji).

Z czasem jednak pomnik Moniuszki zyskiwał na znaczeniu dla społeczności polskiej. Ukazywał on jej obecność w Wilnie i symbolizował osiągnięcia tego środowiska. Uosabiał, zwłaszcza dla młodych pokoleń, znaczenie pielęgnowania przeszłości, rozwoju kultury i edukacji związanej ze swoim środowiskiem narodowym. W procesach asymilacji w kierunku lituanizacji i rusyfikacji oraz indoktrynacji ideologicznej w duchu marksizmu-leninizmu stanowił symbol obecności polskości, jej prestiżu i dokonań. Budziło to jednocześnie obawy ze strony środowiska litewskiego. Dlatego też odnotowano kilka przypadków dewastacji pomnika. Miało to miejsce zarówno w okresie funkcjonowania w systemie radzieckim, jak też i już w niepodległym kraju (Bobryk, 2005, s. 439). Niewątpliwie związane to było ze zrozumieniem znaczenia tego pomnika dla społeczności polskiej i oddziaływania jego również na proces wychowania nowych pokoleń. Dewastacje nie umniejszały znaczenia obiektu. Wręcz przeciwnie lokalna społeczność zawsze podejmowała działania na rzecz jego odnowy i ochrony. Oddziaływanie edukacyjne pomnika zwiększyło się też od 2019 r., gdy w 200 rocznicę urodzin kompozytora postument mu poświęcony, jako 16., włączono do realizowanego od 2015 r., z inicjatywy Muzeum Sztuki Nowoczesnej „MO”, projektu „Mówiące pomniki”. Dzięki aplikacji osoby zainteresowane mogą uzyskać informację dźwiękową o życiu i twórczości Moniuszki (Andrijauskas, 2019). Została ona przygotowana w języku litewskim i angielskim, a w wyniku starań Ambasady RP i Instytutu Polskiego została dodana również polska wersja (Pomniki, 2019).

Pomniki z okresu radzieckiego

Okres władzy radzieckiej w Wilnie charakteryzował się zasadniczą przebudową życia społeczno-politycznego. Rozwój miasta wyrażał się również w istotnych przemianach architektonicznych z dążeniem do oznaczania w przestrzeni publicznej dominacji ideologicznej władz komunistycznych. Jednym z elementów tego była propaganda monumentalna. Stawiano nie tylko pomniki osobom i wydarzeniom związanym z historią ZSRR, ale także inne rzeźby, które miały symbolizować elementy polityki radzieckiej. Było to ściśle związane z procesem wychowania pokoleń młodzieży, które miały wzrastać w nowych warunkach systemowych, zgodnie z przyjętymi przez partię rządzącą założeniami. Wszechobecne pomniki winny były tworzyć warunki do systemowego kształtowania postaw poprzez mniej lub bardziej obowiązkowe uczestnictwo w uroczystościach odbywających się przy monumentach oraz wzmacniać przekaz ideologiczny. Symbolizowały pożądane postawy, wzory zachowań i dominujący opis świata.

Po odzyskaniu suwerenności przez Litwę w 1991 r. masowo i w krótkim czasie były one usuwane, by w warstwie architektonicznej zaznaczyć istotną zmianę społeczną, która została dokonana w wyniku dążeń niepodległościowych społeczeństwa litewskiego. Wiele z nich zostało później wyeksponowanych w zorganizowanej przez spółkę „Hesonos klubas” specjalnej ekspozycji w miejscowości Grūtas nieopodal Druskiennik. Odpowiedziało ono na konkurs Ministerstwa Kultury, które szukało rozwiązania, dotyczącego zagospodarowania pomników radzieckich, usuniętych z miejsc publicznych. Zespół zawierający pomniki, sale muzealne, infrastrukturę towarzyszącą wraz z adnotacjami o charakterze informacyjno-historycznym otwarty został oficjalnie 1 kwietnia 2001 r. Jak wynika z założeń ekspozycja ta ma się przyczyniać do ukazania negatywnych treści radzieckiej ideologii i oddziaływania na system wartości, również w aspekcie wychowawczym (Karpenko, 2014, s. 272-294).

Interesujące, iż usunięcie pomników związanych bezpośrednio z osobami i wydarzeniami dotyczącymi funkcjonowania systemu radzieckiego przebiegało szybko i bez znaczących sporów. Ukazywało to także dość mało efektywne oddziaływanie tych obiektów na świadomość społeczną i niewielkie ich faktyczne znaczenie dla długookresowych efektów procesów wychowawczych. Co więcej ich demontaż był odbierany niejednokrotnie jako bieżący element oddziaływania wychowawczego. Niemniej, jednocześnie pewnym wyjątkiem są rzeźby z „Zielonego Mostu”. Przedstawiały one żołnierzy, robotników, kołchoźników i studentów. Zostały posadowione, w latach pięćdziesiątych, jako element ozdobny infrastruktury drogowej

przy wjazdach na most. Stanowiły swoisty dokument orientacji sztuki minionego okresu. Niemniej po odrodzeniu niepodległej Litwy coraz częściej postrzegano je w kategoriach świadectwa przypominającego czas władzy radzieckiej. Oceniano także, iż oddziaływało to negatywnie, zwłaszcza na młode pokolenia, poprzez osvajanie się z określonymi elementami wizualnymi jako stałym elementem przestrzeni. Należy stwierdzić, iż oceny dotyczące ich znaczenia nie były jednoznaczne, a za ich pozostawieniem wypowiadali się także niektórzy przedstawiciele młodego pokolenia (Mokrzecka, 2015; Andrijauskas, 2021). Interesujące, iż jak wynika z sondażu RAIT, w 2010 r., 15,4% mieszkańców Litwy popierało postulat usunięcia rzeźb, 59,2% było przeciwnych, a 25,4% nie wyraziło opinii. W samym Wilnie było jeszcze więcej zwolenników ich pozostawienia, gdyż 78,4%, a tylko 14% oczekiwało ich usunięcia (BNS, 2010). Ostatecznie w 2015 r. zostały zdjęte, jak uzasadniano z przyczyn technicznych, i przeniesione na skład, a w 2021 r. przekazano je do zasobów Muzeum Narodowego (Grigaliūnaitė, 2015; Andrijauskas 2021). Według powszechnej opinii głównym czynnikiem, który wpłynął na ich usunięcie był wzrost napięcia w relacjach z Federacją Rosyjską, po aneksji przez nią Krymu.

Pomnik okresu transformacji

Przełom lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych przyniósł zasadnicze zmiany społeczne, polityczne i gospodarcze. Proces transformacji zainicjowany w ZSRR przez sekretarza generalnego KPZR Michaiła Gorbaczowa, który swoją nową politykę określał mianem pierestrojki (przebudowy), co było ukierunkowane na wzmocnienie władzy radzieckiej, społeczeństwo litewskie wykorzystało do osłabiania systemu i działań na rzecz odzyskania niepodległości. Zaowocowało to jednostronnym aktem odrodzenia Republiki Litewskiej 11 marca 1990 r., spowodowało konflikt z władzami centralnymi i represje z ich strony, ale przyniosło po kilkunastu miesiącach międzynarodowe uznanie suwerenności w sierpniu 1991 r. oraz zaakceptowanie niepodległości Litwy przez ZSRR w dniu 6 września (Gorbatschow, 1988; Anušauskas, Bartkevičius, Čepaitis, 2010). Należy zwrócić uwagę, iż działania na rzecz niepodległości były obciążone także licznymi sporami o charakterze narodowym z mniejszościami zamieszkującymi Litwę, a zwłaszcza Polakami (Sirutavičius, 2013, s. 120-148; Bobryk, 2017, s. 233-270; Jundo-Kaliszewska, 2019).

Interesujące, iż symbolicznie początek działań niepodległościowych związany jest z wileńskim pomnikiem Adama Mickiewicza (1798-1855). Pierwsza inicjatywa wystawienia monumentu upamiętniającego wieszcza podjęta została w Wilnie, jeszcze w 1932 r., w okresie II Rzeczypospolitej

(Weeks, 2014, s. 87-88). Do wybuchu wojny udało się jednak wykonać tylko część płaskorzeźb, które bez zabezpieczenia były przechowywane następnie przez kilkadziesiąt lat. Decyzję o budowie pomnika w 1978 r. podjęły władze LSRR. Prace zakończone zostały jednak dopiero po sześciu latach, gdy istotnie zmieniły się uwarunkowania polityczne spowodowane powstaniem „Solidarności” w Polsce i percepcją jej działań na Litwie. To wpłynęło niewątpliwie na modyfikację interpretacji twórczości wieszczów. Gdy więc 18 kwietnia 1984 r. dokonywano odsłonięcia pomnika, w pobliżu kościołów św. Anny i Bernardynów, zabroniono podczas uroczystości jakichkolwiek wystąpień i relacjonowania tego wydarzenia w mediach. Jedynym czasopiśmie, który zamieścił relację był dziennik „Czerwony Sztandar” wydawany w języku polskim. Należy też zwrócić uwagę, iż na obelisku umieszczono tylko litewską wersję imienia i nazwiska wieszczów. Jak twierdzono ówczesne władze zabroniły umieszczania polskiej wersji danych osobowych (Surwiło, 1993, s. 88-93). Niemniej po odzyskaniu niepodległości przez Litwę nie pojawiło się na pomniku polskie imię i nazwisko wieszczów. Wpisywało się to w proces lituanizacji historii.

Na terenie Wilna zachowanych zostało sześć płaskorzeźb z przygotowywanego przedwojennego pomnika. Nie umieszczono ich jednak w pobliżu nowego obelisku gdyż jak stwierdzały ówczesne władze partyjne, znajdowały się tam wątki religijne, co w nawiązaniu do ówczesnych wydarzeń w Polsce wywoływało niepokoje organów kierowniczych, chcących uniknąć negatywnego oddziaływania przekazu, w tym wpływu wychowawczego na młode pokolenia (Surwiło, 1993, s. 93). Dopiero kilka lat po odzyskaniu niepodległości, 3 lutego 1994 r., zostały one wkomponowane w otoczenie posągu (Bobryk, 2005, s. 441). Niewątpliwie pomnik Mickiewicza odegrał w Wilnie symboliczną rolę w procesie transformacji społeczno-politycznej. Pod nim, 23 sierpnia 1987 r., odbyła się pierwsza masowa manifestacja (uczestniczyło w niej ok. 1000 osób) narodowej opozycji litewskiej wyrażająca dążenia do niepodległości. Znamienne, że nie została ona rozegnana przez milicję, tylko poddano ją krytycznym ocenom w mediach. Argumentem dotyczącym wyboru pomnika przez opozycjonistów było to, że Mickiewicz jawił się jako „piewca wolności”. Powszechnie w historiografii litewskiej przyjmuje się, że te wydarzenia można uznać za początek przemian, których dalszą konsekwencją było powstanie 5 czerwca 1988 r. Ruchu „Sajudis”, a następnie uzyskanie niepodległości (Gudaitis, Rybelis, Rupšytė, 2008). Dla kolejnych pokoleń, zarówno Litwinów jak i Polaków, pomnik ten ma znaczenie nie tylko historyczne jak i wychowawcze symbolizując wartości edukacyjne oraz patriotyczne, które należy internalizować.

Pomniki odrodzonej Republiki Litewskiej

W stolicy niepodległej republiki, Wilnie, miejsce usuwanych pomników z okresu radzieckiego zagospodarowywano upamiętniając osoby i wydarzenia związane z litewskim, narodowym nurtem. Był to jeden z elementów polityki zmiany krajobrazu kulturowego, który miał ugruntować litewskie oblicze miasta, wpływać mobilizująco na środowisko narodowe społeczności dominującej oraz w sposób wychowawczy oddziaływać na postawy, zwłaszcza młodego pokolenia, nie tylko litewskiego, poprzez określenie bohaterów i wydarzeń godnych naśladowania. Należy tu wskazać zwłaszcza dwa pomniki – wzniesiony Jonasa Basanavičiusa (1851-1927) i projektowany Antanasa Smetony (1874-1944).

Pierwszy odsłonięty został 23 listopada 2018 r. przez prezydent Litwy Dalię Grybauskaitė. Posadowiony został blisko Filharmonii Narodowej, Miejsca, które było związane w początkach XX wieku z działaniami na rzecz odbudowy państwowości. Bardziej prawdopodobną motywacją wydaje się jednak, iż było to podkreślenie litewskiego charakteru centrum miasta. Ulokowane jest bowiem na jednym z najważniejszych szlaków turystycznych, w pobliżu Ostrej Bramy. To miejsce bardzo uczęszczane m.in. przez wielu Polaków. Obok przez wiele lat była siedziba Zarządu Głównego Związku Polaków na Litwie i szeregu innych instytucji. W sposób symboliczny pomnik ten ukazuje więc dominację litewskości na tym terenie. Tym bardziej, iż jak wynika z opinii Nerijii Putinaite, Basanavičius był twórcą mitu narodu litewskiego, opartego na etnonacjonalizmie (Argustas, 2017). Umieszczenie pomnika było niejednoznacznie przyjęte zarówno w środowisku polskim jak i litewskim. Tym bardziej, że obok jest tablica pamiątkowa Basanavičiusa, a naprzeciwko na terenie filharmonii ustawiono jego popiersie. Poza tym plac, na którym ustawiono pomnik nazwano jego imieniem (Andrzejewski, 2016). To niewątpliwie potwierdza tezę o podstawowym celu jakim była manifestacyjna lituanizacja przestrzeni, co miało oddziaływać na społeczną świadomość i postawy zarówno obywateli kraju jak i zwiedzających stolicę kraju turystów.

Drugim, do początku 2022 r., nadal nie zrealizowanym projektem, była budowa pomnika prezydenta Antanasa Smetony. W historiografii oceniany jest on jako bardzo kontrowersyjna postać. Miał bardzo znaczący wpływ na kształtowanie się państwowości litewskiej. Jego rządy były jednak dyktatorskie, o charakterze nacjonalistycznym, z silnym pierwiastku antypolskim. Jednocześnie w 1940 r., w obliczu aneksji Litwy przez ZSRR uciekł z kraju (Krajewski, 2007; Vaskela, 2014; Eidintas, 2015). Plany jego upamiętnienia były snute od trzydziestu lat. Najbardziej realistycznymi wydawały się

działania rządu podjęte w związku z obchodami stulecia państwa litewskiego, obchodzonymi w 2018 r. Rozpisano konkurs, wyłoniono projekt i wskazano miejsce w centrum Wilna. Lokalizacji sprzeciwił się jednak samorząd. Rozgorzało też szereg sporów związanych z osobą Smetony (Smentona, 2021; Jurčenkaitė, Tracevičiūtė, 2021). W konsekwencji pomnik do 31 marca 2022 r. nie został zrealizowany. Sama jednak dyskusja i zaangażowanie realizacyjne było istotną zmianą w dotychczasowej dość krytycznej, zwłaszcza w Wilnie ocenie roli byłego prezydenta i służyło umacnianiu jego pozycji w pamięci historycznej. Tym bardziej, iż jeszcze dekadę temu jako prowokacyjne określano dywagacje zawarte w pytaniu „Czy odważymy się postawić pomnik Antanasowi Smetonie w Wilnie” (Andrzejewski, 2013). Niewątpliwie wiele osób, zwłaszcza przedstawicieli mniejszości narodowych, uznawało, iż nie jest to właściwy wzór wychowawczy, zwłaszcza w warunkach demokratycznego państwa.

Podsumowanie

Wznoszenie lub usuwanie pomników jest ważnym aspektem wychowania w wymiarze intelektualnym, estetycznym, moralnym, religijnym, obywatelskim i narodowym. W artykule przedstawiono przykłady pomników, które przede wszystkim, z założenia, ukierunkowane były na tą ostatnią sferę lub poprzez interpretację zyskiwały znaczenie w tym zakresie. Wpisywały się więc w procesy wychowawcze rozumiane jako ukierunkowane kształtowanie osobowości. Związane jest to z rozwojem jednostki jako członka określonej społeczności. Z tego wynika transmisja pożądanych z punktu widzenia danej grupy czy większych zbiorowości wyobrażeń zbiorowych. Ma to wykształcić przymioty osobowe, które są pożądane w perspektywie interesów grupowych. Są to więc działania celowe, świadome oraz intencjonalne. Co charakterystyczne obejmuje to w znaczącym stopniu płaszczyznę emocjonalno-motywacyjną (Leszniewski i Wasilewski, 2013, s. 21-22).

Przytoczone w tekście przykłady wykraczają poza standardowy aspekt oddziaływań sfery pomnikowej. Przypisywano im bowiem cel nie tylko ukazywania przeszłości, ale też oddziaływania na współczesnych w zakresie reinterpretacji przeszłości lub umocnienia własnej grupy. W pewnym sensie wpisuje się to w politykę historyczną (szerzej na temat polityki historycznej zob. Chwedoruk, 2018). Przy tym należy zauważyć, iż „Kto ma władzę nad pamięcią, ten decyduje, jak interpretowana jest teraźniejszość” (Napiórkowski, 2019). Można więc tworzyć bohaterów lub zrzucać ich z cokołów, kreować idee i nadawać interpretacje znaczeniom, gdzie głównym kierunkiem działań nie tyle jest upamiętnienie, co osiągnięcie bieżącego efektu. Może on być

ukierunkowany na transformację tożsamości, wspierać procesy narodowo-twórcze, czy asymilacyjne lub umacniać tożsamość grupy. Nierozerwalnie wiązało się to z aspektem wychowawczym poprzez ukazywanie pewnej wizji świata, bohaterów czy idei godnych naśladowania i oddziaływania otoczki społeczno-kulturowej związanej z funkcjonowaniem monumentów. Jak wynika z przedstawionych przykładów, pomniki, które w sposób radykalny odbiegały od dominujących ocen społecznych, a były ukierunkowane na tworzenie nowej rzeczywistości, bardziej umacniały własną grupę niż wpływały na innych. Kluczowym okazało się społeczne nadawanie interpretacji i przypisywanie znaczenia. Niewątpliwie w każdym zaś przypadku prowadziły do refleksji i wzrostu samoświadomości odbiorców, niezależnie czy akceptowali lub odrzucali oni osoby lub symbole wyrażane w formie pomników.

Bibliografia:

- Andrijauskas, D. (2019, 26 czerwiec). *Kompozitoriaus Moniuškos biustas prabils maestro Katkaus balsu*. Pobrano z: <https://madeinvilnius.lt/naujienos/miestas/kompozitoriaus-moniuskos-biustas-prabils-maestro-katkaus-balsu/>
- Andrijauskas, D. (2021, 10 kwiecień). *Ant Žaliojo tilto vėl iškilis meninė instaliacija*. Pobrano z: <https://madeinvilnius.lt/naujienos/miestas/ant-zaliojo-tilto-vel-iskils-menine-instaliacija/> (dostęp: 05.03.2022).
- Andrzejewski, T. (2013, 23 lipiec). *Wilno. Pomnik. Smetona. Gęsi*. Pobrano z: <http://l24.lt/pl/opinie-i-komentarze/item/14876-wilno-pomnik-smetona-gesi> (dostęp: 05.03.2022).
- Andrzejewski, T. (2016, 17 luty). *Pomnik Patriarsze: „Filharmonia i kropka”*. Pobrane z: <http://l24.lt/pl/opinie-i-komentarze/item/114453-pomnik-patriarsze-filharmonia-i-kropka> (dostęp: 05.03.2022).
- Anušauskas, A., Bartkevičius, K., Čepaitis V. [et al.] (2010). *Kelias į Nepriklausomybę. Lietuvos Sąjūdis 1988-1991*. Kaunas: Šviesa.
- Argustas, J. (2017, 18 luty). *Nerija Putinaitė: „Jonas Basanavičius nebėra aktualus”*. Pobrane z: <http://www.tiesos.lt/index.php/tinklarastis/straipsnis/sankirtos.-ka-rinksimes-jono-basanaviciaus-lietuva-ar/spausdinti> (dostęp: 05.03.2022).
- Askidov, F. (1994). «Za vašu i našusvobodu!». Hronika bor'by za nezavisimost' Pol'si. *Rodina*, 12.
- BNS (2010, 7 lipiec). *Dauguma Lietuvos gyventojų nepritarę sovietmečio skulptūrų nukėlimui nuo Žaliojo tilto Vilniuje*. Pobrano z: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/>

- dauguma-lietuvos-gyventoju-neparitartu-sovietmecio-skulpturu-nukelimui-nuo-zaliojo-tilto-vilniuje.d?id=34222125 (dostęp: 05.03.2022).
- Bobryk, A. (2017). *Litewskie środowiska niepodległościowe wobec polskiej mniejszości narodowej u progu odzyskania suwerenności przez Litwę*. W: A. Srebrakowski, G. Strauchold, *Nie tylko Litwa. Geneza i przebieg upadku ZSRR w roku 1991. Tom I*. Łomianki: Wydawnictwo LTW, 233-270.
- Bobryk, A. (2005). *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987-1997*. Toruń: Dom Wydawniczy Duet.
- Chwedoruk, R. (2018). *Polityka historyczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Eidintas, A. (2015). *Antanas Smetona and his Lithuania. From the national liberation movement to an authoritarian regime (1893-1940)*. Leiden: Brill.
- Głosy prasy polskiej. *O udziale sześćdziesięciu szlachciców litewskich w uroczystości odsłonięcia pomnika Katarzyny w Wilnie* (1904). Lwów: Nakładem Komitetu Wydawniczego we Lwowie 1904 r. z Drukarni „Słowa Polskiego” pod zarządem J. Ziemińskiego.
- Grigaliūnaitė, V. (2015, 17 lipiec). *Žaliojo tilto skulptūros gali virsti nuo smarakesnio vėjo, jos bus nukeltos artimiausiu metu*. Pobrano z: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/zaliojo-tilto-skulpturos-gali-virsti-nuo-smarakesnio-vejo-jos-bus-nukeltos-artimiausiu-metu-56-516318?copied> (dostęp: 05.03.2022).
- Gorbatschow, M. (1988). *Perestroika. Die zweite russische Revolution. Eine neue Politik für Europa und die Welt*. Wien: Buchgemeinschaft Donauland u.a.
- Gudaitis, R., Rybelis, A., Rupšytė, A. (red.) (2008). *Sąjūdis ateina iš toli. Sąjūdžio Inicijatyvinės grupės ir Sąjūdžio Seimo Tarybos narių kalbos, atsiminimai, apmąstymai*. Kaunas: Aušra.
- Gyventojai: *demografinė padėtis, kalbos ir religijos* (2021, 1 grudzień). Pobrane z: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/population-demographic-situation-languages-and-religions-44_lt (dostęp: 05.03.2022).
- Jackiewicz, M. (2013). Pomnik carycy Katarzyny II w Wilnie. *Znad Wilii*, 3, 17-21.
- Jaśkiewicz, L. (1996). Sprawa pomnika Murawiowa „Wieszatiela” w Wilnie. *Przegląd Historyczny*, 3, 531-539.
- Jundo-Kaliszewska, B. (2019). *Zakładnicy historii. Mniejszość polska w postradzieckiej Litwie*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

- Jurčenkaitė, I., Tracevičiūtė, R. (2021, 12 marzec). *Pasikeitus valdžioms, pristabdomas paminklo A.Smetonai įgyvendinimas*. Pobrane z: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/pasikeitus-valdzioms-stabdomas-paminklo-a-smetonai-igyvendinimas-56-1469090> (dostęp: 05.03.2022).
- Karpenko, J. (2014). Paminklo „natūralizavimas”: sovietinio paveldo įsisavinimo praktikos Grūto parke. W: R. Čepaitienė, *Vietos dvasios beiėškant*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 272-294.
- Kosman, M. (1993). *Wilno dawniej i džiė*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Krajewski, Z. (2007). *Polacy w Republice Litewskiej 1918-1940*. Lublin: Lubelskie Centrum Marketingu Sp. z o.o.
- Leszniewski, T., Wasilewski, K. (2013). Socjologia wychowania w Polsce – pytania o wymiar tożsamościowy subdyscypliny. *Studia Socjologiczne*, 2, 9-29.
- Mokrzecka, E. (2015, 20 lipiec). *Wileńscy Polacy: Najpierw usuniemy rzeźby, a później Karolinki*. Pobrano z: <https://zw.lt/wilno-wilenszczyzna/wilenscy-polacy-najpierw-usuniemy-rzezby-pozniej-karolinki/> (dostęp: 05.03.2022).
- Napiórkowski, M. (2019, 26 sierpień-1 wrzesień 2019). Turbopatrioci i spory o pamięć (wywiad przeprowadzony przez J. Dymka). *Tygodnik „Przegląd”*.
- Narkowicz, L. (2014). *Stanisław Moniuszko w Wilnie*. Wilno: Wydawnictwo Polskie w Wilnie.
- Nijakowski, L. M. (2001). Domeny symboliczne. O znaczeniu pomników w przestrzeni dominacji symbolicznej na przykładzie Śląska. *Kultura i Społeczeństwo*, 3-4, 81-104.
- Olbrycht, K. (2012). Wychowanie do wartości – w centrum aksjologicznych dylematów współczesnej edukacji. *Pedagogica Christiana*, 1, 89-104.
- Palyginimas pagal tautybę* (2022, 15 marzec). Dane otrzymane od Tadeusza Andrzejewskiego.
- Pilietybė, tautybė, religinė bendruomenė* (2022, 10 marzec). [Portal statystyczny]. Pobrane z: <https://storymaps.arcgis.com/stories/d7ac6efa-3e99480992e956f440a1b3ec> (dostęp: 05.03.2022).
- Pomniki Stanisława Moniuszki i Vytautasa Kernagisa „przemówią”* (2019, 20 czerwiec). Pobrane z: <http://www.wilnoteka.lt/artykul/pomniki-stanislawa-moniuszki-i-vytautasa-kernagisa-przemowia> (dostęp: 05.03.2022).

- Pomnik Stanisława Moniuszki w Wilnie* (brak daty publikacji). Pobrane z: <https://polonika.pl/polonik-tygodnia/pomnik-stanislaw-moniuszki-w-wilnie> (dostęp: 05.03.2022).
- Sirutavičius, V. (2013). Etniškumo politizacija Lietuvoje: lenkų autonomistų judėjimas, Sąjūdis ir Lietuvos valdžios politika 1988 m. – 1990 m. pradžioje. *Etniškumo studijos*, 2, 120-148.
- Smetona, R. (2021, 2 luty). *Sužadino paminklas Antanui Smetonai Vilniuje: tik toks?*. Pobrane z: <https://www.delfi.lt/pilietis/naujienos/sužadino-paminklas-antanui-smetonai-vilniuje-tik-toks.d?id=85538999> (dostęp: 05.03.2022).
- Surwiło, J. (1993). *Wileńskimi śladami Adama Mickiewicza*. Wilno: Biblioteka Magazynu Wileńskiego.
- Szostakowski, J. (2020). *Dawne Wilno w tyglu kultur*. Wilno: Instytut Polski w Wilnie.
- Vaskela, G. (2014). *Tautiniai aspektai Lietuvos ūkio politikoje 1919-1940 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Venclova, T. (2011). Wilno jako przedmiot nostalgii. *Krakowskie Pismo Kresowe*, 3, 123-137.
- Vilniaus miesto gyventojų duomenys* (2021, brak daty dziennej). Pobrano z: <https://app.powerbi.com/view?r=eyJrIjoiOTI2Mzk5MjEtZGU5Yi00MTU1LWFKOGEtYmQ2M2ZiM2RmYzQxIiwidCI6ImFmZj-M2MzMxLTNlNWUtNDdlOC1hZjkzLTE4NTFkNmQxZmUzYiI-sImMiOjh9> (dostęp: 05.03.2022).
- Wadowski, D. (2019). Aksjologia komunikacji medialnej w świetle życia św. Joanny Beretty Molli. W: R. Nęcek, J. Sobczyk-Pająk, Św. Joanna Beretta Molla. *Komunikacja i oddziaływanie społeczne*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II, 118-132.
- Weeks, T. R. (2014). Creating Polish Wilno 1910-1939. W: J. C. Behrends, M. Kohlrausch, *Races to Modernity. Metropolitan Aspirations in Eastern Europe, 1890-1940*. Budapest-New York: Central European University Press, 73-100.
- Wojtasik, B. (2021, 2 lipiec). *Rosyjskie pomniki w polskich miejscach pamięci*. Pobrane z: <http://ompio.pl/2021/07/rosyjskie-pomniki-w-polskich-miejscach-pamieci/> (dostęp: 05.03.2022).